

Döva nyanländas språkliga situation – en förstudie

Ingela Holmström

Institutionen för lingvistik
Våren 2019

Stockholms
universitet

Innehållsförteckning

Inledning	2
<i>Begreppet "nyanlända"</i>	2
Syfte och metod	2
Tidigare studier	3
<i>Dövas möjligheter till språkinläring</i>	5
Mottagandet i Sverige – en kartläggning	6
Utbildningsinstanser – en kartläggning	7
Svårigheter och problemområden	8
Behov av forskning	10
Referenser	10

Inledning

Under de senaste fem åren har Sverige tagit emot en avsevärd stor andel människor som av olika orsaker flytt från sina hemländer. Totalt har 630 389 utländska medborgare sökt sig till Sverige från 2014 fram till och med juni 2018 (SCB 2018). Samtidigt har olika utbildningsanordnare runt om i landet som undervisar döva i allt större omfattning signalerat att gruppen döva nyanlända blir allt större och att det saknas kunskaper kring denna grupp på många olika plan. Bland annat avseende hur man ska undervisa dem i svenskt teckenspråk och svenska. Lärare från olika utbildningsinstanser har tagit kontakt med Institutionen för lingvistik och efterlyst forskning på språk och språkutveckling hos döva flyktingar och invandrare och de har påtalat bristen på kunskaper kring hur man ska undervisa dem, särskilt i språk. Mot denna bakgrund initierades denna förstudie i syftet att titta närmare på döva nyanländas språkliga situation i Sverige, för att i ett senare skede söka forskningsmedel för att driva ett projekt med denna grupp i fokus, ur ett språkligt perspektiv.

Begreppet ”nyanlända”

Det råder olika definitioner av begreppet ”nyanlända” i svensk kontext och olika instanser och myndigheter använder det på olika sätt och avser olika grupper människor. Som ett exempel avses i skollagen med ”nyanländ” en elev som tidigare varit bosatt utomlands och påbörjat sin utbildning i Sverige efter den ordinarie terminsstarten i årskurs 1, eller senare under skolgången. När eleven har gått i skolan fyra år ska denne inte längre räknas som nyanländ enligt Skolverket.¹ Migrationsverket däremot avser med nyanlända sådana personer som fått uppehållstillstånd i Sverige och som omfattas av lagen om etableringsinsatser.² Dessa brukar innebära ca 24 månader. Migrationsverket använder istället ”asylsökande” för utländska medborgare som sökt skydd i Sverige, men som ännu inte fått sin ansökan prövad.³ Inkonsekvensen mellan olika instanser i användningen av begreppet skapar förvirring mellan olika myndigheter och kommuner, vilket bland annat uppmärksammats av Marlene Burwick (S), som i en motion, 2018/19:1615, lyfter fram behovet av en enhetlig definition av begreppet ”nyanländ” för att underlätta kommunernas arbete. Riksdagen har beslutat att ställa sig bakom denna motion, men beslut har ännu inte fattats av regeringen vid färdigställandet av denna förstudie. Eftersom begreppet ”nyanlända” är bredare än ”asylsökande” och hos många instanser används om såväl de som är asylsökande som de som fått uppehållstillstånd kommer detta begrepp att användas fortsättningsvis i förstudien och avser då båda dessa grupper. I engelskspråkig litteratur förekommer dock främst begreppet ”refugees”, vilket motsvaras av det svenska begreppet ”flyktingar” och när sådan litteratur redovisas i denna förstudie används detta begrepp.

Syfte och metod

Föreliggande förstudie har som övergripande syfte att undersöka hur den språkliga situationen ser ut för döva nyanlända över 18 år i Sverige. Mer specifikt kommer följande frågeställningar att undersökas:

- Hur identifieras och emottas döva nyanlända i Sverige?
- Hur placeras döva nyanlända inom olika utbildningsinstanser och vad är syftet med de olika placeringarna?
- Vilka särskilda svårigheter/problemområden kan identifieras för framtida forskning?

Undersökningen sker genom databassökningar, undersökningar av myndigheters och organisationers webbsidor, litteraturstudier samt möten med representanter från Migrationsverket, Västanviks folkhögskola, Riksgymnasiet för döva och hörselskadade samt Mo Gård folkhögskola.

¹ <https://www.skolverket.se/regler-och-ansvar/ansvar-i-skolfragor/nyanlandas-ratt-till-utbildning>

² Personlig kommunikation med Sebastian Wetterberg, Migrationsverket, 2018-12-04

³ <https://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Ordforklaringar.html>

Tidigare studier

Trots att andelen nyanlända har ökat kraftigt i Sverige under det senaste decenniet, finns det ytterst få studier som närmare undersökt deras situation ur olika perspektiv, såsom psykologiska, sociala och pedagogiska. Då det gäller gruppen nyanlända som är döva eller hörselskadade kan det konstateras inom ramen för denna förstudie att det knappt har bedrivits några studier som fokuserat denna grupp. Sökningar efter vetenskapliga studier har gjorts i databaserna Libris, DiVA, Scopus, Web of Science och ERIC med sökord både på svenska och engelska: nyanländ + döv, nyanländ + hörselskadad, asyl + döv, asyl + hörselskadad, refugee + deaf, och de enda svenska studier som kunnat identifieras genom dessa sökningar är två studentuppsatser, skrivna inom huvudområdet pedagogik på avancerad nivå: Carlsson & Olofsgård (2015) och Ovesen Ericsson & Pleva (2016). I uppsatsen av Carlsson och Olofsgård (2015) undersöks hur mottagandet av nyanlända döva och hörselskadade elever organiseras, planeras och implementeras inom specialskolan medan Ovesen Ericsson och Pleva (2016) i sin uppsats studerar språkutvecklande undervisning för samma elevgrupp, inom två olika gruppkonstellationer; förberedelseklass och ordinarie undervisning. Båda dessa uppsatser fokuserar alltså nyanlända i grundskoleålder, dvs. som är under 18 år och därmed inte den grupp som denna förstudie fokuserar på.

Databassökningarna, tillsammans med sökningar på Internet visar att det finns några icke-vetenskapliga artiklar och rapporter som handlar om döva nyanlända och deras situation, till exempel i dagstidningar och inom intresseorganisationer. Det har också genomförts ett EU-projekt, *Mottagande och introduktion av nyanlända teckenspråkiga döva och hörselskadade*, som leddes av Västanviks folkhögskola med finansiering från bland annat Migrationsverket, Allmänna arvsfonden och Flyktingfonden under åren 2009-2012.⁴ Ett annat Arvsfondsfinansierat projekt var *Tredubbelt utsatt*, som drevs av Stockholms Dövas Förening åren 2014-2017 där målgruppen var döva kvinnor som var flyktingar eller hade utländsk bakgrund samt nyanlända familjer där barnen eller föräldrarna är döva.⁵ För närvarande pågår dessutom ytterligare ett Arvsfondsfinansierat projekt, *Svenska för döva nyanlända*, som syftar till att producera ett digitalt och visuellt utbildningsmaterial för döva vuxna och ungdomar som flytt eller flyttat till Sverige.⁶ Syftet med materialet är att underlätta deras inläring av svenskt teckenspråk och skriven svenska. Sammantaget kan konstateras att det i Sverige finns engagemang och olika icke-vetenskapliga projekt som fokuserar gruppen nyanlända döva, men inga vetenskapligt baserade studier.

Internationellt har inte heller många studier på motsvarande grupp kunnat identifieras genom databassökningarna som nämnts ovan. Träffarna uppgår till mellan fem och elva träffar varav de flesta leder till texter som inte är relevanta för denna förstudie (till exempel artiklar om mödravård för flyktingar, texter som handlar om flyktingar och döva som separata grupper och liknande). Totalt har fyra vetenskapligt baserade texter återfunnits, från Australien (Willoughby 2015), Kanada (Akmatsu och Cole 2000), Norge (Amundsen et al 2016) och USA (Becker 2017). Den norska studien av Amundsen et al (2016) handlar främst om vilken roll etnicitet spelar för cochlea implantationer i Norge och konstaterar att det är ett högre antal barn med icke-nordisk bakgrund som får CI där, vilket tolkas som att det är en större andel barn som är döva inom denna population och att de ofta får sina CI senare än norska barn just för att de kommer till landet i senare ålder. Utöver denna studie har i Norge även en studentuppsats på avancerad nivå fokuserat denna målgrupp (Sinkaberg 2017). Den handlar om döva invandrades erfarenheter av offentliga tjänster och hur stödsystemet fungerar i Norge.

Akmatsu och Cole (2000) beskriver Kanada som ett immigrantland, ett land som i hög utsträckning består av invandrare. De skiljer dock mellan flyktingar och invandrare eftersom invandrare ofta har det

⁴ <https://www.migrationsverket.se/Andra-aktorer/EU-fonder/Tidigare-fonder/Flyktingfonden/Genomforda-projekt/Mottagande-och-introduktion-av-nyanlanda-teckensprakiga-dova-och-horselskadade.html>

⁵ <http://www.stockholmsdf.se/tredubbelt-utsatt/>

⁶ <https://www.arvsfonden.se/projekt/svenska-for-dova-nyanlanda>

mesta planerat och ordnat innan de flyttar till landet, medan flyktingar helt enkelt flyr sitt hemland av någon orsak och kan ha rest mellan en rad olika länder innan de hamnar i Kanada. Deras situation är därmed annorlunda och då det gäller familjer som har döva barn med sig, så finns det ytterligare svårigheter att ta hänsyn till när man tar emot familjerna och ger barnen utbildning. Akmatsu och Cole lyfter fram att familjerna kan ha haft svårt att hantera barnets dövhet (till exempel kan det finnas skamkänslor eller bristande förståelse av vad det innebär att vara döv) och att det ofta finns språkliga problem, till exempel för att barnet inte har tillgång till ett talat språk och därför inte kan kommunicera med familjemedlemmarna. En del av barnen kanske aldrig har lärt sig ett språk överhuvudtaget och detta medför enligt Akmatsu och Cole att barnen också saknar förmågor som är viktiga för att delta i utbildning när de kommer till Kanada. Akmatsu och Cole lyfter fram fyra saker som skolpsykologer behöver beakta när de arbetar med döva flyktingbarn: skolplaceringen (till exempel om barnet ska gå ”integrerade” i oral miljö eller i en speciellt anpassad miljö med teckenstöd), den språkliga utmaningen (om de ska lära sig amerikanskt teckenspråk eller engelska, om de har något språk sedan tidigare och vilka möjligheter de har att lära sig språk), skolgången och språkinläringen (hänsyn måste tas till familjens bakgrund och barnets förmåga att lära sig språk och till vilken nivå de kan lära sig det), samt familjens roll (till exempel kan en del föräldrar bli mer psykiskt otillgängliga men mer fysiskt kontrollerande gentemot sina barn, men det kan också vara så att man tror att skolan tar över allt ansvar).

Willoughby (2015) har gjort en systematisk genomgång av problem som döva flyktingar möter när de kommer till Australien. Hon lyfter bland annat fram språkfrågan och menar att den mest utmanande gruppen flyktingar är de som endast har fått mycket grundläggande kommunikation under uppväxten, i form av en kombination av hemgjorda tecken och mycket begränsat tal och läppavläsning. Hon hävdar vidare att den utbildning som erbjuds dem i syfte att lära sig engelska inte alls fungerar eftersom den avviker så mycket från gruppens behov och deras möjligheter. Willoughby menar att utbildningen är svår även för döva invandrare med goda språkfärdigheter, och att det därför finns behov av en annan slags utbildning för de som har växt upp med begränsad kommunikation. I Victoria har ett försök att ge kurser i grundläggande Auslan (Australienskt teckenspråk) startats av dövorganisationen och har pågått sedan 2008, på en mer informell nivå. Willoughby tar också upp att det funnits ett projekt som fokuserat på döva migranter och att det i den studien konstaterades att om inte de mer informella kurser som ges av dövorganisationen funnits, så skulle det inte finnas möjligheter för döva migranter i vuxen ålder att lära sig Auslan överhuvudtaget, eftersom sådan utbildning endast förekommer inom skolsystemet. Men utan utbildning i Auslan eller engelska, så blir de döva migranterna helt inkapabla att kommunicera i Australien överhuvudtaget och då kan de inte heller få tillgång till olika former av service hävdar Willoughby.

Den amerikanska studien av Becker (2017) fokuserar inte särskilt på den grupp som benämns nyanlända/flyktingar utan har i syfte att undersöka inläringen av engelska hos ett urval döva eller hörselskadade respektive hörande studenter, dvs. studenter som lärde sig engelska som andraspråk. Fyra studenter ur vardera gruppen studerades och Becker undersökte likheter och skillnader mellan grupperna genom observationer och intervjuer, och tittade även på hur språket bedömdes och hur man bestämde olika språkliga nivåer hos informanterna, som t.ex. färdigheterna i läsning. Hon fann att det gick att se likheter mellan grupperna avseende hur språkförmågan bedömdes och hur man i undervisningen använde scaffolding, tydlig undervisning och samarbeten, medan olikheterna handlade om skolplacering och undervisningens upplägg. De döva/hörselskadade engelskinlärarna hade inte heller tillgång till ett hemspråk eller förstaspråk på samma sätt som de hörande studenterna konstaterade Becker.

I Finland pågår för närvarande ett doktorandprojekt av Nina Sivunen som fokuserar på döva asylsökande och deras erfarenheter av kommunikationen på flyktingmottagningar. Projektet har en etnografisk ansats och Sivunen följer tio döva asylsökande från Mellanöstern under två år. Hon gör intervjuer med både dem och med personal på flyktingmottagningarna, liksom med lärare som undervisar de asylsökande i finskt teckenspråk. Detta är alltså en pågående studie och endast en del av resultaten

publicerats, i form av en artikel som handlar om kommunikation (Sivunen 2019). I personlig kommunikation [2018-12-12] med Sivunen lyfter hon fram bristen på tidigare forskning precis som konstateras i förstudiens databassökningar och de svårigheter döva asylsökande har med kommunikation, avsaknaden av ett grundläggande språk och liknande. Hon menar att det råder stort behov av forskning på området då det idag saknas så mycket kunskap om den här gruppen och deras språkliga bakgrund och förutsättningar.

Dövas möjligheter till språkinläring

Mitchell och Karchmer (2004) slår fast att det endast är 4-8 % av alla barn som föds döva som har föräldrar som själva också är döva. Det innebär att de allra flesta döva barn har hörande föräldrar. En konsekvens av detta är att barnen inte har möjlighet att tillägna sig den närmaste omgivningens språk naturligt från början eftersom de inte kan höra det talade språket deras föräldrar använder. Om föräldrarna sedan tidigare behärskar ett tecknat språk är situationen naturligtvis en annan, men det är en liten andel hörande föräldrar som har sådana förkunskaper när de får ett dövt barn. Föräldrar i vissa länder, som till exempel Sverige och Norge, har dock möjlighet att börja lära sig det nationella teckenspråket då deras barns hörselnedsättning identifierats och kan ganska snart få en teckenkommunikation till stånd med sitt barn. I de nordiska länderna görs idag också ofta tidigt operationer med den avancerade hörselteknologin cochlea implantat (CI) som ger barnen möjlighet att uppfatta ljud och därmed också tal. Resultaten från dessa operationer och den nytta barnen har av sina CI varierar dock mycket mellan olika barn, och hur mycket talat språk barnen kan tillägna sig är därmed olika. En del utvecklar och förstår mycket av det talade språket medan andra endast gör det i begränsad omfattning. För den senare gruppen barn är möjligheterna att tillägna sig ett teckenspråk därför särskilt viktigt.

I många andra länder finns inte samma möjligheter som i de nordiska länderna att föräldrarna får lära sig ett teckenspråk tidigt och inte heller ges samma möjligheter att operera barnen med CI. För dessa familjer är språkfrågan ännu mer komplex på så sätt att föräldrarna varken kan använda sig av en visuell kommunikation med hjälp av tecken eller en verbal med hjälp av tal. I sådana situationer utvecklar föräldrarna och barnen ofta ett hemmagjort gestsystem, som syftar till att kunna kommunicera på grundläggande nivå. Detta är dock inget språk och inte heller ett system som kan användas i andra kontakter utanför familjen.

Undervisning av döva har varit en omdebatterad fråga i flera sekel och många olika sätt att undervisa döva har testats runt om i världen (Easterbrooks och Baker 2002; Moores 1987). Från mitten av 1800-talet fram till 1970-talet var det dominerande sättet att undervisa döva i Sverige genom den orala metoden, vilken gick ut på att döva skulle lära sig det omgivande samhällets talade och skrivna språk, och detta genom att undervisas genom talat språk utan tillgång till visuellt stöd eller teckenspråk (för en översikt, se Svartholm 1984). Under 1970-talet påbörjades forskning om svenskt teckenspråk på Stockholms universitet, vilket medförde en ökad medvetenhet om att detta var ett "riktigt" språk precis som svenska och döva började kräva sina rättigheter i samhället, bland annat sina språkliga rättigheter. De strävade efter att det svenska teckenspråket skulle erkännas som deras förstaspråk och till slut, i integrationsutredningens delbetänkande 1979 (SOU 1979:50) gjordes det första officiella erkännandet av detta språk och dess betydelse för döva. Genom att sedan godkänna en budgetproposition år 1981 (prop. 1980/81:100, bilaga 12) som delvis byggde på detta delbetänkande för skolan bidrog den svenska riksdagen till en förändring av undervisningen inom specialskolan för döva. Detta skedde genom att man utformade kompletterande föreskrifter till läroplanen Lgr 80 avseende undervisningen i specialskolan, i vilken det fastslogs att målet med undervisningen var döva elever skulle bli tvåspråkiga med svenskt teckenspråk och svenska (företrädesvis i skriven form för döva elever, men även i talad form för de elever som kunde tillgodogöra sig detta språk med hjälp av till exempel hörselteknologi). Dessa föreskrifter implementerades 1983. Samtidigt som detta skedde startade också forskning som undersökte dövas svenska ur ett andraspråksperspektiv på Stockholms universitet med särskilt fokus på språkvetenskapliga fenomen (Schönström 2010). Forskningen visade att det fanns både likheter och olikheter mellan dövas och hörandes andraspråksinläring och särskilt lyftes då fram att svenska för döva främst är ett visuellt språk och måste tillägnas via synen, medan hörande istället

tillägnar sig språket främst genom hörseln. Döva måste dessutom samtidigt som de lär sig svenska lära sig att skriva och läsa, vilket gör processen än mer komplex (för en översikt över ämnet, se Svartholm 2006). Mycket fokus har historiskt sett legat på de brister och felaktigheter som finns i dövas svenska jämfört med hörande förstaspråkstalaras, men i och med att man började studera svenskan ur ett andraspråksperspektiv kunde man också se likheter med hörande andraspråksinlärare av svenska, som t.ex. att grupperna gjorde likartade fel och hade likartade inlärningsmönster (se vidare Schönström 2010; Svartholm 2006).

Glickman och Hall (2019) använder den engelska termen ”language deprivation” (sv. språklig deprivation) för att förklara och beskriva det fenomen att många döva barn växer upp utan att i tillräckligt hög grad exponeras för ett fullt tillgängligt språk. De lyfter fram detta att döva barn oftast inte från födseln får tillgång till ett tecknat språk som är fullt tillgängligt för dem då det är ett visuellt språk som uppfattas med synen, samtidigt som det talade språket inte kan vara tillgängligt eftersom det är auditivt och bygger på att det ska uppfattas med en hörsel som ju barnet saknar (eller har tillgång till i begränsad omfattning). Glickman och Hall betonar emellertid att de inte menar att de som uppfostrar ett dövt barn har som intention att beröva barnet ett språk och att en del föräldrar verkligen försöker lära sig ett teckenspråk själva, och försöker se till att deras barn får möjlighet att tillägna sig språket genom andra på olika sätt. Glickman och Hall varnar dock för att problemet med döva barns språkinläring är mer komplext eftersom till exempel olika lagar, riktlinjer och regler för utbildning och sociala sammanhang i hög grad fokuserar på att barnen ska lära sig just det *talade* språket. Glickman och Hall menar inte att *alla* döva barn är språkligt depriverade och de hävdar också att det finns olika grader av språklig deprivation bland döva, allt från lätt grad av deprivation till katastrofartad. Oavsett grad får språklig deprivation emellertid kognitiva, psykologiska, sociala och beteendemässiga konsekvenser, menar de. Gulati (2019) kallar detta för LDS (Language Deprivation Syndrome), dvs. ett syndrom som innebär att de olika konsekvenserna hänger ihop och kan förutsägas. Gulati menar att LDS handlar om en neurologisk utveckling som inte är komplett och att personer med LDS har en intellektuell funktionsnedsättning. Han menar vidare att det finns olika saker som hindrar den språkliga utvecklingen hos döva, såsom geografisk isolering, avsaknad av utbildningsmöjligheter och social service, liksom avsaknad av förståelse för dövas speciella behov. Dessa saker kan resultera i att döva stannar hemma hos familjerna, blir hemlösa, felaktigt placeras på institution, hamnar i fängelse eller liknande, just för att man inte förstått deras särskilda svårigheter och behov. Sammanfattningsvis kan konstateras att döva barn som inte haft möjlighet att tillägna sig ett språk fullt ut under uppväxten i vuxen ålder kan uppvisa många problem av språklig, kognitiv och social natur. Detta är viktigt att ta med i beaktande när vi i Sverige arbetar med gruppen nyanlända för att förstå att de kan ha särskilda svårigheter att lära sig språk och att de på grund av avsaknad av språk kan ha en förvärvad intellektuell funktionsnedsättning med ett ”avvikande” beteende.

Mottagandet i Sverige – en kartläggning

För att få veta hur mottagandet av döva nyanlända går till har möten genomförts med olika enheter inom Migrationsverket. Dessutom har sökningar gjorts på olika myndigheters och kommuners webbplatser. Migrationsverket uppger att de träffar asylsökande för ett första samtal så snart som möjligt efter att de kommit till Sverige. Om man i detta möte kan konstatera att den sökande är döv, så kan man ta kontakt med närmaste tolkcentral som skickar teckenspråkstolkar för att översätta ett påföljande möte. Det är emellertid vanligen så att de asylsökande inte behärskar svenskt teckenspråk och då är det inte så enkelt att man bara bokar tolkning till mötet från tolkcentralen. Istället behöver man använda sig av såväl teckenspråkstolkar som döva relätolkar, vilka kommunicerar med den nyanlände genom att använda sig av ett visuellt gestsystem som under samtalet vidareutvecklas och förhandlas mellan relätolken och den sökande i sådan utsträckning att det i olika omfattning går att förmedla information sinsemellan. Relätolken förmedlar detta vidare till teckenspråkstolken som översätter till talad svenska och vice versa. Om närmaste tolkcentral inte har tillgång till relätolkar, så uppger Migrationsverket att de brukar kunna få hjälp av Västanviks folkhögskola som betraktas som mycket skickliga på att emotta och hantera nyanlända döva. Folkhögskolans personal uppges kunna fungera som relätolkar. Men för att användningen av relätolkar ska fungera är det en förutsättning att de sökande har en grundläggande kommunikation med sig från hemlandet. Om de inte har detta är det

mycket svårare, om ens möjligt, att skapa en fungerande kommunikation för samtalets syfte och man kan behöva ge den asylsökande möjlighet att först lära sig svenskt teckenspråk innan vidare utredning kan göras.

Migrationsverket har sedan 2009 avtal med Västanviks folkhögskola om boende och utbildning i svenskt teckenspråk för asylsökande. Detta innebär att de erbjuds möjligheten att bo inom folkhögskolans organisation och att de ges möjligheter att lära sig svenskt teckenspråk, upp till sådan nivå att Migrationsverket ska kunna påbörja sina intervjuer för att kartlägga var den asylsökande kommer ifrån, vilka skäl denne har till sin ansökan, hur flyktvägen sett ut och liknande. Saker som senare ligger till grund för bedömning om huruvida uppehållstillstånd ska beviljas eller inte. Denna bedömning görs numera på Asylprövningsenheten i Uppsala som genom ett nyligen taget beslut fått uppdraget att hantera alla asylsökande som är döva och hörselskadade.

Migrationsverket betonar att det att komma till Västanvik är ett *erbjudande* och inget som tvingas på den asylsökande. På Västanviks folkhögskola finns plats för 35 asylsökande och innevarande år (2018) finns det 10 personer som bor och lär sig svenskt teckenspråk där. Under hösten 2018 har en upphandling genomförts som handlar om fler boenden och ett breddat uppdrag som också innefattar utbildning, av liknande slag som det Västanvik har. Denna upphandling vann Iris Hadar som därför nu har lagts till som leverantör av dessa tjänster. De asylsökande döva som inte accepterar Migrationsverkets erbjudande om placering på Västanvik eller Iris Hadar tas istället om hand av kommunerna. Hur dessa gör med de asylsökande är inget som Migrationsverket har någon överblick över och myndigheten för inget register över hur de placeras och utbildas eftersom kommunerna tar hand om detta.

På Migrationsverkets asylprövningsenhet i Uppsala har man genom åren skapat sig en bred kompetens inom området att pröva döva asylsökande, och har en annan förståelse av och beredskap att hantera gruppen. Representanter från enheten uppger att de fram tills helt nyligen endast prövat asylsökande som utbildats i svenskt teckenspråk på Västanviks folkhögskola och att det ofta varit folkhögskolan som meddelat när en asylsökande ansetts kunna vara redo för att genomgå provningen. Detta har oftast fungerat bra, även om folkhögskolan ibland uppgett att de varit osäkra på om den sökande alls kommer att kunna komma upp i en sådan nivå att provning kan genomföras. Utredningen påbörjas oftast genom en tre timmar lång intervju, där två döva relätolkar och två hörande teckenspråkstolkar deltar. Ibland deltar också en tolk från den sökandes hemland, särskilt om den sökande i någon mån behärskar hemlandets språk i tal eller skrift, så att en del dokument kan översättas och förklaras. Asylprövningsenheten uppger dock att det sällan räcker med ett möte då det gäller döva asylsökande, bland annat på grund av den komplexa språksituationen och de olika tolkleden. De döva asylsökanden bedöms sedan enligt samma principer som alla andra asylsökanden och även om det är första gången de överhuvudtaget lärt sig ett språk när de lär sig svenskt teckenspråk är detta inte något som tas hänsyn till i beslutet om de ska få uppehållstillstånd eller inte.

Utbildningsinstanser – en kartläggning

Som ovan nämnts erbjuder Migrationsverket möjlighet för döva asylsökande att få boende och utbildning på Västanviks folkhögskola. Det varierar huruvida de asylsökande tackar ja eller nej till denna möjlighet, bland annat utifrån vad det innebär med tanke på medföljande familj. Om en asylsökande tackar nej till möjligheten blir det istället anvisningskommunens ansvar att ta hand om personen och hitta utbildning eller sysselsättning i avvaktan på beslut om avvisande eller uppehållstillstånd (personlig kommunikation Migrationsverket 2018-12-04).

Västanviks folkhögskola har en helt teckenspråkig miljö och där får döva asylsökande undervisning i svenskt teckenspråk för att så snart som möjligt kunna göra sig förstådda och kunna förklara vilka skäl de har till att de söker asyl i Sverige. På skolan får de asylsökande också lära sig om hur det svenska

samhället fungerar och personalen hjälper till med kontakter med såväl Migrationsverket som andra myndigheter.⁷ Höstterminen 2018 deltog tio asylsökande i den initiala undervisningen som ges av folkhögskolan, vilket är ett avsevärt mindre antal än ett par år tidigare; år 2015 tog skolan emot hela 59 asylsökande. För asylsökande som senare får uppehållstillstånd erbjuder skolan fortsatta studier på skolans utbildning i SFI/TFI (svenska/teckenspråk för invandrare). Under 2018 utökades antalet utbildningsanordnare för döva asylsökande genom att man också upphandlade ett särskilt mottagande för målgruppen på Iris Hadar i Malmö, Göteborg och Örebro.⁸

För elever i gymnasieåldern finns ett språkintruktionsprogram som är till för nyanlända ungdomar. I utbildningen är huvudfokus att eleverna ska lära sig svenska språket så att de så snart som möjligt ska kunna gå över till ett annat program i gymnasieskolan (eller annan utbildning). För döva och hörselskadade finns det ett Riksgymnasium i Örebro (RGD/RGH), dit elever från hela Sverige kommer för att läsa på olika gymnasieprogram. Där ges också motsvarande språkintruktionsprogram som för andra (hörande) ungdomar, men huvudfokus är istället på att lära sig svenskt teckenspråk. En lärare på programmet menar att eleverna inte kan börja lära sig svenska innan de har ett språk de kan kommunicera på och därför behöver man i början öva främst på att bygga upp denna kommunikation. Det går inte att helt utesluta svenska språket som hela tiden finns omkring eleverna, men de får alltså inte regelrätt undervisning i svenska från början på programmet (personlig kommunikation 2018-11-14). Till RGD/RGH kommer främst döva nyanlända som är under 20 år och många av dem kommer från kommuner som ligger inom Örebro län eller i angränsande län. Detta skulle kunna vara en indikation på hur kommunerna gör med döva nyanlända som inte börjar på Västanvik (eller från hösten 2018 på Iris Hadar). De kommuner som har nära till Örebro är mer medvetna om att det finns en gymnasieutbildning för döva där och att det finns ett språkintruktionsprogram. Läraren uppger att det kommer få elever från orter längre från Örebro. I nuläget finns det totalt ca 40 nyanlända elever i någon av årskurserna 1-4. Tanken är att eleverna bara ska studera på programmet ett år, men det fungerar inte för den här målgruppen, för de har så varierande språkkunskaper. En stor andel har sådana brister i sin språkliga bakgrund att de fungerar mer som om de har en utvecklingsstörning. Många kommer och är språklösa, menar läraren, och då är det mycket svårt att bygga upp en kommunikation som fungerar och utvecklas.

Det finns fler utbildningsinstanser än de tre som hittills nämnts som ger undervisning för döva nyanlända. En sådan är Mo Gårds folkhögskola som finns i Stockholm, Örebro, Göteborg och Åkarp. Mo Gård folkhögskola är en teckenspråkig folkhögskola och riktar sig till personer som vill ha en individuellt anpassad utbildning på teckenspråk. Det vanligaste är att deltagarna själva söker till de utbildningar som ges på skolorna och i Örebro har man endast erbjudit utbildning i SFI sedan ett år tillbaka uppger representanter från skolan (personlig kommunikation 2018-12-18). Till skolan kommer också deltagare genom Arbetsförmedlingens etableringsprogram eller Folkbildningsrådets satsning ”Svenska från dag ett”, men huvudsakligen är det då så att deltagarna själva aktivt söker sig till Mo Gårds folkhögskola och får utbildningen finansierad genom dessa satsningar. På skolan i Örebro fanns höstterminen 2018 nio deltagare och i Åkarp över 30.

Svårigheter och problemområden

Förstudien visar att språksituationen för döva nyanlända är mycket komplex och spretande. Genom de möten som hållits med utbildningsanordnarna; Västanviks folkhögskola, RGD-RGH samt Mo Gårds folkhögskola framträder en bild av en mycket utsatt och sårbar grupp i samhället. Det saknas såväl en helhetsbild av döva nyanländas situation och kunskaper kring vilka konsekvenser en begränsad tillgång till språk under uppväxten kan få. Det finns heller inga vetenskapliga studier som kan användas som stöd för hur undervisningen bäst kan läggas upp eller vilka färdigheter det är rimligt att förvänta sig att döva nyanlända ska uppnå.

⁷ Se vidare: <http://www.vastanviksfhs.se/asyl/>

⁸ https://www.iris.se/wp-content/uploads/2018/11/Undervisning-i-svenskt-TFA_05_WEBB.pdf

Västanviks folkhögskola uppger att deras uppdrag är att undervisa de nyanlända asylsökande i svenskt teckenspråk till en nivå så att de ska kunna utredas av Migrationsverket för om de ska få stanna i Sverige eller inte. Detta innebär att det ska gå att spåra de nyanländas bakgrund, vilket land de kommer ifrån, vilken flyktväg de tagit och liknande. Men eftersom många av dem inte har haft något riktigt språk tidigare, så vet de inte alltid varifrån de kommer, eller vad ett land är. De vet inte ens alltid vad en familj egentligen är för att de har bott med många människor omkring sig hela tiden och inte förstått relationerna sinsemellan. Detta innebär att lärarna måste börja helt från början med att bygga upp en kommunikation, vilket även lärarna från RGD-RGH och Mo Gårds folkhögskola vittnar om. Man börjar med att peka och titta på bilder, och försöker bygga upp teckenförrådet undan för undan för att kunna etablera en kommunikation. Detta är en långsam och utdragen process och det är inte alltid det fungerar över huvud taget att få till stånd en fungerande kommunikation. Flera lärare menar att en del av de döva nyanlända fungerar ungefär som utvecklingsstörda, men de kan inte utredas för detta eftersom utredningarna kräver en fungerande kommunikation.

Det språk som samtliga utbildningsanordnare uppger att man måste börja med är det svenska teckenspråket, för utan ett fungerande kommunikationsspråk kan de döva nyanlända inte ge och få information eller interagera med sin omgivning. Bilden är dock inte lika samstämmig då det gäller det svenska språkets roll och när det ska börja läras in, samt hur mycket fokus det ska få.

Representanterna för Västanviks folkhögskola och RGD-RGH menar att man inte kan börja med svenska förrän det finns en etablerad teckenspråkskommunikation och även om svenska kan finnas i omgivningen så undervisar man inte specifikt i svenska från början. På Mo Gård folkhögskola är uppfattningen dock en annan; även om det grundläggande är att få till stånd en teckenspråkig kommunikation så sker inläringen av svenska språket där parallellt och många nyanlända uppges hellre vilja lära sig svenska än svenskt teckenspråk, vilket av lärarna tolkas som ett utslag av stigmatisering – att teckna är inte lika fint och bra och kan vara något de har fått lära sig att undvika i hemlandet.

En annan svårighet som framkommer i förstudien är att man samlar nyanlända med så varierande bakgrunder för att undervisas i en och samma grupp. Till exempel berättar Mo Gårds lärare att de i en grupp finns tre deltagare som inte har något språk med sig alls och beskriver dem som språkligt depriverade och väldigt svåra att arbeta med. Samtidigt finns det i gruppen deltagare från länder som Ryssland och Litauen, vilka har såväl språk som skolgång bakom sig, liksom en deltagare som har döva föräldrar och alltså ett tecknat språk som sitt förstaspråk och helt andra förutsättningar att tillägna sig svenskt teckenspråk.

Läraren på RGD-RGH pekar på vad hon upplever vara ett stort problem i svensk kontext då det handlar om språkinläring och språkundervisning. Hon menar att man i till exempel utbildning för lärare som ska undervisa i svenska som andraspråk (som hon själv deltagit i) menar att det idag inte förekommer språklig deprivation, eller språklöshet, utom i väldigt speciella fall (som då det talas om barn som suttit inlåste utan mänsklig kontakt eller uppfostras av djur). Men då det kommer till döva, så finns det enligt läraren många som är just språklösa, men det är det ingen som skriver om eller studerar och det gör att det är ännu svårare att vara lärare för den grupp döva nyanlända som saknar språk. Vad kan man förvänta sig att de ska lära sig? Vad kan de över huvud taget lära sig? Vad ska man satsa på? Vilken utvecklingsgång är normal och vad eller vem kan man jämföra med för att veta att det går åt rätt håll?

Sammantaget framgår att gruppen döva nyanlända är ytterst heterogen sett till såväl språklig bakgrund som utbildningsbakgrund, vilket gör att det finns svårigheter både då det gäller att bedöma och utvärdera de skäl som finns för att få uppehållstillstånd i Sverige och att undervisa dem i svenskt teckenspråk och svenska. Dessutom är det ytterst svårt att spåra den här gruppen i Sverige, som inte finns hos de etablerade utbildningsanordnarna. I Migrationsverkets register återfanns i december endast fem personer som hade ett tecknat språk som sitt förstaspråk. Samtidigt var det hela 1146 personer som var registrerade som ”språklösa”, vilket utgör 2 % av det totala antalet registrerade asylsökande (personlig kommunikation 18-12-04). Varför de registrerats som språklösa är oklart och

det kan ha olika orsaker, men det är rimligt att anta utifrån vad som framkommit i denna förstudie att en stor andel av dessa är just personer med hörselnedsättning eller annat funktionshinder.

Behov av forskning

Föreliggande förstudie har visat att det råder stor brist på vetenskapliga studier som fokuserar gruppen döva nyanlända i Sverige. Detta innebär också att det saknas kunskaper kring vilka konsekvenser avsaknad av, eller begränsad tillgång till språk får för döva individers socialisation in i det svenska samhället. Dessutom framstår språkundervisningen i nuläget i hög grad bestå av en "trial-and-error approach" i vilken lärarna hela tiden får prova sig fram och på egen hand försöka hitta fungerande tillvägagångssätt.

Då det konstateras vara så stor brist på forskning inom detta område är det inte möjligt att lista alla möjliga studieobjekt och forskningsfokus, men några frågor framstår som särskilt viktiga att studera närmare inom en snar framtid:

- Hur ser döva nyanländas språkliga bakgrund ut?
- Hur påverkar bristande tillgång till ett förstaspråk döva nyanländas möjligheter att tillägna sig svenskt teckenspråk och svenska?
- Vad kännetecknar döva nyanländas inläring av svenskt teckenspråk respektive svenska?
- Hur ser en normal språkutveckling för döva nyanlända i svenskt teckenspråk respektive svenska ut?
- Hur sker språkundervisningen av döva nyanlända?
- Hur används döva nyanländas befintliga språkliga resurser i språkundervisningen?

Referenser

Akmatsu, C. T., och Cole, E. (2000). Meeting the Psychoeducational Needs of Deaf Immigrant and Refugee Children. *Canadian Journal of School Psychology* 15(2), s. 1-18.

Amundsen, V. V., Wie, O. B., Myhrum, M. och Bunne, M. (2016). The impact of ethnicity on cochlear implantation in Norwegian children. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology* 93, s. 30-36.

Becker, S. J. (2017). An investigation of English learning of a sample of students who are deaf or hard of hearing and English learners and a sample of students who are English learners. Doktorsavhandling. College of Education and Behavioral Sciences School of Special Education, University of Northern Colorado.

Carlsson, J. och Olofsgård, C. (2016). *Nyanlända elever med dövhet eller hörselnedsättning - en fallstudie om mottagande och kommunikativt bemötande på en skola inom Specialpedagogiska skolmyndigheten, SPSM*. Uppsats i Pedagogik, avancerad nivå, Specialpedagogisk forskning ur ett didaktiskt perspektiv. Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet.

Easterbrooks, Susan R. and Baker, Sharon (2002). *Language Learning in Children Who Are Deaf and Hard of Hearing. Multiple Pathways*. Boston, MA: Allyn & Bacon.

Glickman, N. S. och Hall, W. C. (2019). *Language deprivation and deaf mental health*. New York: Routledge.

Gulati, S. (2019). Language Deprivation Syndrome. I: N. S. Glickman och W. C. Hall (red.), *Language deprivation and deaf mental health*. New York: Routledge. S. 24-53.

Mitchell, Ross E. and Karchmer, Michael A. (2004). Chasing the Mythical Ten Percent: Parental Hearing Status of Deaf and Hard of Hearing Students in the United States. *Sign Language Studies* 4(2), s. 138-163.

Moore, Donald (1987). *Educating The Deaf. Psychology, Principles, and Practices*. Third edition. Boston: Houghton Mifflin.

Ovesen Ericsson, J. och Pleva, D. (2015). *Språkutvecklande undervisning för teckenspråkiga nyanlända elever - en fallstudie kring användning av olika former av språkstöd*. Uppsats i Pedagogik, avancerad nivå, Specialpedagogisk forskning ur ett didaktiskt perspektiv. Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet.

Proposition 1980/81:100, Bilaga 12. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

SCB, Statistiska centralbyrån (2018), <http://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/> [Hämtad 2018-11-08]

Schönström, K. (2010). *Tvåspråkighet hos döva skolelever. Processbarhet i svenska och narrativ struktur i svenska och svenskt teckenspråk*. Doktorsavhandling i svenska som andraspråk, Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik.

Sivunen, N. (2019). An Ethnographic Study of Deaf Refugees Seeking Asylum in Finland. *Societies*, 9 (1), 2. doi:10.3390/soc9010002

Skolöverstyrelsen (1983): *Läroplan för specialskolan. Kompletterande föreskrifter till Lgr80*. Stockholm: Liber.

Statens offentliga utredningar, SOU 1979:50. *Huvudmannskapet för specialskolan. Betänkande av integrationsutredningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

Svartholm, K. (1984). Döva och samhällets skrivna språk. En forskningsöversikt och en tillbakablick. *Forskning om teckenspråk XII*. Stockholms universitet, Institutionen för lingvistik.

Svartholm, K. (2006). Svenska som andraspråk för döva – en ämnesöversikt. I K. Hoyer, M. Londen och J-O. Östman (red). *Teckenspråk: Sociala och historiska perspektiv*. Nordica. Helsingfors: Institutionen för nordiska språk och nordisk litteratur, Helsingfors universitet. S. 23-51.

Willoughby, L. (2015). Deaf Children and Youth from Refugee Backgrounds: Pressing Issues and Possible Solutions. In M. Crock (red), *Creating New Futures. Settling Children and Youth from Refugee Backgrounds*. Annandale NSW Australia: Federation Press, s. 197 – 212.